

N. A. FROLOVA, *The Coinage of the Kingdom of Bosphorus, A.D. 69-238*, translated from the Russian by H. Bartlett Wells, BAR International Series 56, Oxford, 1979, 249 p. și 63 pl. + 6 pl.

Continuând tradițiile bine cunoscute ale numismaticii rusești, tinăra, dar apreciată cercetătoare de la Cabinetul Numismatic al Muzeului de Istorie din Moscova, dr. Nina Frolova a adâncit de mai mult timp investigațiile sale privind moneda antică din nordul Mării Negre, iar — acum câțiva ani — ne-a pus la îndemână monografia de față, a cărei lipsă era de mai multă vreme resimțită de către literatura de specialitate. Tema lucrării o constituie monedele regatului din Bospo[r] în perioada 68/69 — 238 e.n., cînd, după cum se știe, prezența romană în aceste regiuni atinge maxima sa intensitate. Se știe, de asemenea, cît de însemnată a fost pentru regiunea nordică și nord-estică a Pontului Euxin existența regatului Bospo[r]ului și prin cît de variate și multiple aspecte și-a manifestat influența pînă, departe de hotarele sale. Încă dintr-o perioadă timpurie, Bospo[r]ul — alături de alte regiuni ale Pontului, printre care și litoralul dobrogean — a constituit o țintă preferată a colonizării grecești. Pămînturi darnice în cereale și vite, ape bogate în pește și, nu în ultimul rînd, o admirabilă poziție geografică — aflată la hotarul dintre Caucaz și stepa nord-pontică, care-i facilita controlul drumurilor dintre Asia și Europa, ca și dintre nordul

Mării Negre și Asia Mică — au atras cu insistență, continuu, pe cei veniți în acest bazin maritim. Lumea de aici, inițial traco-cimmeriană, mai târziu cu adaosuri scite și sarmate, s-a dovedit ușor permeabilă elementelor sudice și a evoluat treptat spre un nivel de civilizație superior interiorului continental. Sub impulsul factorilor mediteraneeni au loc adinci transformări economico-sociale și, inevitabil, apar formațiuni statale având ca nucleu orașele grecești, pentru ca, în final, să se inchege într-un tot unitar, regatul bosporan. Acesta, cu toate numeroasele frământări și invazii, care s-au abătut asupra sa, va avea o existență neobișnuit de lungă pentru micile state ale antichității, explicația fenomenului necesitând în acest cadru un spațiu care nu credem că se justifică. Jucând un rol de intermediar între lumea avansată din sud și cea mereu în mișcare de la nordul Pontului, Bosporul a fost de-a lungul secolelor o adevărată placă turnată unde se recepțeau agenți de civilizație sosiți aici din direcțiile tuturor punctelor cardinale, se prelucrau și se turnau în forme noi, pentru a fi din nou, îndreptați spre cele patru vânturi. Iată în ce a constatat, în mare, importanța acestui regat în cadrul civilizației antice din această parte a *Oikumenei* și de ce studierea lui, în diferitele sale ipostaze, reprezintă — implicit — și un factor de cunoaștere pentru alte zone riverane ale Mării Negre sau, chiar mai mult, pentru întregul răsărit și sud-est european.

Planul lucrării este simplu și clar, totul urmărind să slujească atât numismatului profesionist, cât și celui amator, pentru identificarea și încadrarea cronologică a monedelor bosporane constituindu-se într-un adevărat catalog de referință. După un *Cuvânt înainte* și o *Introducere*, monografia cuprinde 2 mari capitole (I. *Monetăria Bosporului, 68/69 — 238 e.n.* și II. *Circulația monetară a Bosporului, 68/69 — 238 e.n.*), care alcătuiesc studiul propriu-zis al monedelor și circulației monetare din Bospor, în perioada amintită; urmează un *Corpus al monedelor din Bospor (68/69 — 238)*, care este partea cea mai consistentă a cărții (p. 93—238, deci 145 pagini !), o bibliografie, o listă a abrevierilor și ilustrații, incluzând atât planșe proprii (63), cât și câteva reproduceri după cele ale lui Buračkov (6).

Dacă expunerea motivelor care au stat la baza întocmirii acestei cărți și un istoric al cercetării constituie obiceietele *Cuvântului înainte* și, respectiv, al *Introducerii*, capitolul I este consacrat descrierii detaliate a monedelor regilor bosporani dintre 68/69 și 238: Rhescuporis II, Sauromates I, Cotys II, Rhoemetalces, Eupator, Sauromates II, Rhescuporis III, Cotys III, Sauromates III, Rhescuporis IV și Ininthimeus. Se descriu monedele, se clasifică și se fixează o cronologie absolută pentru toate emisiunile din această perioadă, prilejuindu-i totodată autoarei și observații de un maxim interes istoric. De exemplu, studiind monedele lui Sauromates I (93—123 e.n.), N. Frolova ajunge la concluzia că în anii 93—96 și 109—113 au avut loc acțiuni victorioase ale bosporanilor împotriva unor triburi barbare. Un alt exemplu: reforma monetară a lui Sauromates II, care dovedește încă o dată — după opinia noastră — alinierea și pe planul financiar-monetar a politicii Bosporului cu cea a Romei din această vreme. Deși, prin aceasta, se confirmă degradarea continuă a compoziției în metal prețios a staterilor bosporani — fenomen identic cu cel al denarilor —, numismata moscovită socoate că reforma lui Sauromates II a fost cauzată de cheltuielile legate de eforturile militare întreprinse împotriva unor triburi barbare. De asemenea, cercetătoarea sovietică sesiza degradarea continuă a compoziției în metal prețios a monedelor bosporane, pe întreg parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al doilea. Deci, N. Frolova respinge — nu în întregime justificat, după cum am subliniat — legătura dintre cele două reforme — ale lui Sauromates II și Septimius Severus —, argumentând aceasta și prin absența descoperirii vreunui tezaur de denari romani în *Bosporus* (p. 45—46).

Considerând că nu există o legătură între monetăria bosporană și cea a Romei, Nina Frolova socoate că Rhescuporis III bate monedele sale — corespunzând unor greutăți și compoziții în metal prețios mai mici — mai devreme cu 3 ani (în 211 e.n.) decât modificările aduse de Caracalla monedei romane. Însă noi credem că — în această direcție — rămân valabile încheierile lui A. N. Zograf (*Antičnye monety*, p. 206—207), strinsa relație a monetăriei bosporane cu cea a imperiului — ca și în alte domenii — fiind pe deplin dovedită.

Un capitol tot atât de interesant este și cel de-al doilea, care analizează circulația monetară din Bospor, în această vreme. Având ca punct de pornire înregistrarea descoperirilor, autoarea observă că — până la începutul secolului III — lipsesc tezaurele de monede romane în Bospor și chiar piesele izolate apar destul de rar, ceea ce indică absența participării monedei romane la circulația monetară din Bospor, în perioada amintită. Explicația fenomenului nu ne este dată de către N. Frolova, dar ea se împune pentru oricine cunoaște problemele epocii: până la începutul secolului III, monetăria locală era capabilă să satisfacă cerințele pieței proprii !

Pe de altă parte, monedele bosporane găsite în orașele de la nordul Mării Negre, în Caucaz și chiar în Asia Centrală, atestă cum nu se poate mai bine, legăturile diverse ale regatului cu aceste regiuni, ca și atragerea populațiilor din spațiul amintit la utilizarea monedei. În același timp, se poate observa cum aceste descoperiri jalonează drumul comercial dintre Volga — Marea Neagră și Asia Centrală.

În sfârșit, lucrarea numismatei sovietice este însoțită de o anexă cu lista staterilor din Muzeul din Moscova, cuprinzând greutățile și titlul metalului prețios conținut, ca și de un masiv *Corpus* al monedelor Bosporului din perioada 68/69 — 238 e.n. Mai ales, acest repertoriu — după cum am mai subliniat — poate fi socotit un catalog de maximă utilitate în vederea identificării emisiunilor bosporane. O ilustrație acceptabilă însoțește acest volum la sfârșit, rod al unui efort și al unei documentări deosebite. Dr. Nina Frolova a pus la dispoziția numismatilor, dar și a istoricilor, o lucrare necesară, folositoare și a cărei apariție trebuie apreciată.

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA